

Haydar Karataş (Turecko)

Prozaik, politický aktivista, narozen 1973 v kurdské vesnici v provincii Tunceli (do roku 1936 Dersim). Doma rodina mluvila jazykem zazaki, turecky se naučil až na základní škole. V devatenácti letech byl za svou politickou činnost i kritické texty zatčen a strávil přes deset let za mřížemi. Ve vězeňské cele napsal román *Gece Kelebeği (Noční motýl)*, který čerpá ze vzpomínek jeho matky a babičky na kurdské povstání v Dersimu, ale text mu byl zabaven a knihu po paměti zrekonstruoval až po svém propuštění o několik let později. V současnosti žije v exilu ve Švýcarsku. Nejznámější je jeho románový cyklus o brutálním potlačení dersimských bouří v roce 1938, z něhož dosud vyšly dva díly: už zmíněný *Gece Kelebeği* a *On İki Dağın Sırri. Bir Göz Ağlarken (Tajemství dvanácti hor. Když oko pláče)*. V současnosti pracuje na třetím dílu.

úryvek z románu *Noční motýl* přeložil Petr Kučera

Noční motýl

„Eno tuver Sahan sı merd?“ „Neno miver...“¹

I.

Matka o těch dnech vyprávěla takhle: Jednou pozdě odpoledne sbíhal z hory Balıkan nějaký muž. Byl to jeden z banditů mého strýce Sahana, koupal se v potu a potácel se mezi podrostem dubového lesa. V běhu křičel:

„Fecire hatun! Fecire hatun!“

Začal se šplhat do kopce, kde stál náš dům, dvakrát se skutálel zpátky, opřel se o ruce a po všech čtyřech vylezl do stráně a u dveří domu padl se žuchnutím na obě kolena. Z obličeje mu vyzařoval naprostý zmatek:

„Fecire hatun! Fecire hatun!“ Kdyby mu strýc Veysel rychle nepodal misku vody, padl by tam tenhle člověk, co z něj crčel pot a pořád opakoval Fecire hatun, Fecire hatun, mrtvý k zemi, jako kdyby ho podťali.

Veysel zařval: „Vodu! Rychle, vodu!“ Měděnou misku ponořil do kýble a podal muži, který sotva popadal dech. Ten si ji vzal roztřesenýma rukama. Když pil, polovinu vody vylil na zem. Znovu zakoktal:

„Fecire hatun... Fecire hatun... Hıdır efendi – pošli zprávu Hıdıru efendimu...“ Zbytek věty nedořekl; celá vesnice, děti, ženy, se najednou vydala směrem k hoře Balıkan. Tihle Bahtaryanci nevěřili tomu, co slyšeli.

Zpráva se dostala k mému otci na horu Sincik. Koně řehtali, na holých stráních Sinciku se s klapotem podkov zvedl oblak prachu.

Matka přišla do jeskyně na Balıkanu; krev z useknuté hlavy Sahana ať byla ještě čerstvá. Stroužky krve si z ústí kamenné jeskyně udělaly úzkou cestičku. Dva zbojníci Sahana ať postávali u svého vůdce. Jako by ještě žil a oni u něj drželi stráž.

„Ženy – kde jsou ženy?“ vyhrkla matka. Byly pryč. Pırço prý zabil Sahana ağu, když spal v jeskyni, uřízl mu hlavu a odnesl ji k Hozatskému regimentu, generálu Alpdoğanovi.

Pırço byl skrček, na hlavě nosil helmu ve tvaru trychtýře a měl pod sebou čtyřicet četníků. Všech čtyřicet byli prckové jako Pırço. Historie té trychtýřovité helmy, která zdálky připomínala trojúhelník, sahala až k jeho pradědovi, který se taky jmenoval Pırço. Děd Pırço a jeho lidé utekli před Bronzovými vojáky² a uchýlili se do Dersimu. Pırçové se za těmihle horami rozmnožili, neměli půdu a živil se zbojnictvím. A taky měli kuráž. Tu bronzovou helmu ve tvaru trychtýře si Pırço přivazoval provazem kolem krku a spouštěl na záda. Neměl-li trychtýř na zádech, ale na hlavě, pak spánembohem, říkalo se, Pırço zase vyráží na lup. Jezdil až do Erzurumu, Sivasu, až do černomořských provincií, přepadal četnické stanice, plundroval vesnice a odvážel si kořist.

Moje matka byla dcerou Süleymana Saliha beye. Byla to krásná žena, vysoká a štíhlá, měla zelenomodré oči. Jejím prvním manželem byl kdosi jménem Munzur, žil u Ovacıku. Z tohoto manželství se jí narodili tři synové, Baki, Hasan a Ali Rıza, a dcera, která se jmenovala po ní, Fecire. Fecire znamená zazsky úsvit.

Když Munzur umřel při epidemii moru, vrátila se matka se svými čtyřmi dětmi k otci Süleymanu Salihovi do Zeranıku. Jenomže Süleyman Salih zakrátko taky umřel a matka zůstala sama s malými dětmi na krku. Po smrti jejího otce se matka stala předmětem vážného sporu. Její strýcové se domnívali, že žena nemá právo na půdu po svém otci. Jediný bratr mé matky, Kahraman Salih bey, se snažil držet těchhle tahanıcs co nejvíc stranou a matky se zrovna moc nezastal. Matku se opakovaně pokusili unést, protože se mělo za to, že kdo si ji vezme, stane se dědicem rozsáhlých pozemků Süleymana Saliha beye. Lidi v jejím okolí matce radili, aby si od Kopa raybera³ vyžádala ochranu a zbavila se tak těchhle pokusů o únos. Matka po jednom svém člověku poslala Kopu rayberovi zprávu, jenomže tenhle člověk prozradil její obsah jednomu z nápadníků, co chtěli matku unést, a pod záminkou, že matku odvezou ke Kopu rayberovi, ji posadili na koně a odvezli k despotovi jménem Sevkana.

Matčın bratr Kahraman bey tehdy dělal advokáta v erzincanském kraji. Poslal zprávu Yusufu ağovi, že jeho sestru unesli, a žádal po něm, aby ji osvobodil. Yusuf ağa byl přítelem Kahramana beye; se svými muži vtrhl do vesnice Sowge a přivedl matku zpátky domů.

Yusuf ağa byl synem Olbega beye. Když se klan Bahtaryanů mezi sebou rozhádal kvůli půdě a umřelo přes třicet lidí, sešly se dersimské klany, aby je usmířily, ale nijak se jim nedařilo zabránit dalším úmrtím. Nato klany napadlo, že by spor mohl vyřešit Olbeg bey, který v erzincanském kraji vystudoval práva. Olbeg bey byl Turek a navíc nebyl alevita. Představitelé klanu se vydali do Kemahu a přivedli Olbega beye do Werozlar v přesvědčení, že je usmíří. A tak se také stalo. Olbeg bey ustanovil tribunál a klan usmířil. Načež ho Bahtaryanci přemlouvali, aby tam zůstal a postavil se do čela klanu. Řekli mu: Když jsi nás dal dohromady a udobřil, zůstaň tady a buď naším předákem. V Torutu Olbegu beyovi spojenými silami postavili dům. Stál na kopci, měl dvě patra a veliká okna s dvojitým sklem; při válce s Rusy vyhořel, ale jeho stěny tam ještě léta čněly netknuté do výšky.

Dersimské domy se dělaly z tesaného kamene. Postavila se dvě patra z tesaných kvádrů, první bylo vyhrazeno koním, druhé se zařídilo pro bydlení. Svrchní trámy domu, které se jako

jeden masiv opíraly o zdobně vyřezávaný habrový sloup, se křížmo napojily na nosný sloup do tvaru hvězdy a překryly se fošnami. Podlaha v přízemí sestávala z parket položených do rybiny. Tehdy ještě žili v Dersimu arménští mistři zedníci, co to uměli s tesaným kamenem. Kdo něco znamenal, nechal si stavět dům od arménských řemeslníků. Neomítnuté kamenné zdi vypadaly zvenčí velkolepě. Nosné sloupy domů se vozily z Harputu na povozech.

Jedno rameno hedvábné stezky procházelo z Erzincanu a dolní Torunoby přes místo zvané dnes Geçitkaya a pokračovalo přes horu Orta do Hozatu. Druhé rameno šlo zase z Harputu do Hozatu. Povozy projížděly těmihle cestami. Během arménských událostí je obyvatelé Dersimu poničili, aby se stát nedostal k Arménům ve vlastním Dersimu. Poničili průsmyky a zavalili cesty kameny.

Též pro dům Olbega beye se fošny a nosný sloup přivezly z Harputu na povozech. Když byl dům hotový, Olbega beye v něm usadili. Ale alevitské obřady se před Olbegem beyem tajily. Když se Olbeg bey doslechl, že se tajně pořádá cem, začal se ho taky účastnit. Vzdal se sunnitství a přestoupil na alevitskou víru.

V době Olbegova syna Yusufa ať se dům stal několikrát terčem útoku a byl vojáky vypálen, ale pokaždé ho postavili znovu.

Poslední konak vybudovali v Pakire, ale když i ten vojáci zapálili, postavil si Yusufův syn Hidir nový dům zase ve vesnici Werozlar.

Jakmile se Yusuf ağa dozvěděl, že ovdovělá matka čtyř dětí a sestra Kahramana beye, právního zástupce v Erzincanu, byla unesena a odvedena do Sowge, hned se svými muži do vesnice vtrhl, vzal mou matku a přivedl ji právě do tohoto domu. Yusuf ağa matku nějaký čas v domě hostil a potom ji se svolením advokáta Kahramana beye provdal za svého syna Hidora.

Můj otec deset let studoval v Ankaře; tehdy se ještě používalo staré písmo. To, že jeho dědeček Olbeg byl Turek, mi vyprávěla matka. Dům ve Werozlar, kde jsem se narodila, byl postaven tradičně z tesaných kamenů, spočíval na jediném sloupu, vrchní podlahu měl z fošen, spodek kryly parkety poskládané do rybiny a nahoře měl tři velké pokoje se stěnami z vepřovic a navzájem spojené vyřezávanými dveřmi z ořechu. Mlhavě si na ten dům vzpomínám. Na stěnách byly ornamenty z bílé sádry. Když jste vešli dovnitř, uvítal vás obraz zachycující proroka Abrahama, jak váže Ismaelovi oči a vedle něj se zrovna objevuje okřídlený beran. Abrahamův nůž se skoro blyštěl. Na výstupku nad krbem, kterému jsme říkali ohniště, stál obrázek dvou daňků. Mezi dvěma okny byl vyobrazen Ježíš na kříži a Mojžíš pasoucí stádo. Na dřevěném stropě bylo namalováno dvanáct imámů. Dům stál na úbočí hlubokého údolí, s horou Sincik v zádech, a bylo z něj vidět siluety hozatských vrchů.

Po arménských událostech můj otec a jeho bratr Sahan zcela převzali vedení klanu Bahtaryanů od svého otce Yusufa ať. Spolu s ozbrojenými jednotkami, které kolem sebe shromáždili, zajišťovali bezpečnost bahtaryanského kraje. Chtěli do onoho domu přivést i matčiny čtyři děti z předchozího manželství. Jenomže právě v tu dobu se střety vyostřily. Tehdy v kraji Bahtaryanů kromě jednotek obou synů Yusufa ať, Sahana a Hidora, operoval také Pirçův oddíl. Ten byl proslulý svou odvahou; jeho členové byli od hlavy až k patě vyzbrojeni zbrojí po Bronzových vojácích. Ti dvakrát zaútočili od Erzincanu na Dersim, ale ani jednou se do města nedostali. Když v osmatřicátém vojáci do Dersimu pronikli, oddíly mého strýce

Sahana a otce Hıdıra se spojily s Pirçovou jednotkou.

Děti mé matky z prvního manželství vyrazily na cestu do Werozlar, aby se k ní připojily. Bakimu, který pracoval v Kemahu v erzincanském kraji v solných dolech, bylo teprv čtrnáct nebo patnáct, Alimu Rizovi jedenáct či dvanáct. Měli s sebou i sotva osmiletého Hasana. Do vesnice Eniesit, kde se ubytovali, vpadli vojáci, sebrali celou ves a vlekli ji do vyhnanství směrem na Erzincan. Kdo před nájezdem uprchl, zamířil do oblasti Bahtaryanů.

Když uslyšeli, že vojáci spolu s vesničany odvedli i dvě z dětí, strýc Sahan, otec, Pirço a jejich lidé se jim pověsili na paty. Došli až do Kemahu. V údolí poblíž vesnice muacirů⁴, uprchlíků z Balkánu, kde dřív bydleli Arméni, se vojákům postavili a došlo k zuřivé bitvě. Zabili značný počet vojáků a sebrali jim zbraně, koně a proviant. Jenomže konvoj zajatců odváděných z Ovaciku nenašli, a tak se vrátili do vesnice.

Tam se dozvěděli, co se stalo. Všichni zajatci v průvodu byli po cestě povražděni. Baki byl v tom konvoji taky. Když mu vojáci dali kolem krku kruh a vyvlekli ho na cestu, Ali Rıza utekl a sledoval průvod až do vesnice muacirů. Podle toho, co vesničané tvrdili, zapadalo zrovna slunce, když vojáci předávali průvod zajatců jiné vojenské jednotce, která pod vesnicí rozbila tábor. Nad ránem se rozlehly výkřiky. Vesničané neměli tušení, co se děje. Ukázalo se, že zajatce v koloně, kterou v noci přivedli, probodávali vojáci bajonety.

Místo, kde je propíchnávali bodáky, bylo rovné pole. Druhého dne spatřily hlídky Aliho Rızy, který kolonu sledoval. Chlapec utekl do vesnice muacirů, a jestli pravda, co se říká, vesnice ho ukryla. Vojáci vesnici prohledali a shromáždili všechny na jednom místě, ale chlapce nenašli. Jenomže Ali Rıza prý vyhlédl z okna domu, kde se ukrýval, aby zjistil, co se děje, a vtom si ho všiml jeden voják a odvedl ho. Muž, který ho u sebe schoval, řekl, že si ho chtěl vzít k sobě do služby jako pasáka. Naproti tomu velitel vojáků tvrdil, že chlapec je Armén. Vesničané dali jeho šaty mému otci. Byly v nich dvě díry po bajonetech. Jeden mu provrtal břicho a vzadu vyšel na velikost špičky tužky, druhý mu vrazili do jater. Smrt Bakiho a Aliho Rızy před matkou zatajili. Matka žila dlouho v domnění, že Baki odvedl Aliho Rızu na práci do Kemahu a zachránil ho tak před smrtí. Poté co otce zabili, jistý Doğan, který sloužil v jeho jednotce, prozradil matce při návratu z vyhnanství pravdu. Matka tomu sice zprvu věřila, ale po čase už zase ničemu nevěřila. Pořád si představovala, že se její děti jednou u ní objeví. Její očekávání bylo den ode dne silnější a silnější, až ji Doğan, který se měl stát jejím třetím manželem, vzal a odvedl do vesnice, kde se vše událo. Tentýž příběh matce ještě jednou vyprávěli i tam.

Bakiho zabili na rovinatém pšeničném poli. Matka vyprávěla, že obilí, zvedající se do výšky dospělého člověka, ve větru lehounce povlávalo jako kadeře plavovlasé dívky. Mrtví prý leželi pod tímhle polem v jámě vyhrabané buldozérem. Aliho Rızu vesničané pohřbili na kopec hned vedle vesnického hřbitova. Matku víc, než smrt Aliho Rızy trápilo, že tam na tom kopci leží pohřbený úplně sám.

Vždycky, když mi matka vyprávěl o Bakim a Alim Rizovi, zabroukala nakonec žalozpěv v zazštině. O osudu své dcery Fecire se nikdy nic nedozvěděla.

II.

Zanedlouho měli zabít i mého otce. Na to, jak byl zabit, si matně vzpomínám. Trrrrrrrrt, prásk prásk, trrrrrrrrt, a potom tir tir tir, uvv, trrrrt, střelba otřásala celou vesnicí, skla v domě drnčela ostošest. Matka nevěděla, co dělat. Vzala mě za ruku a strčila mě pod divan, potom mě odtamtud vytáhla a natlačila mě za plechy, které jsme používali na skladování pšenice. Vyběhla ven, vtrhla dovnitř, vykřikla, zařvala. Zařvala jsem. (Co se děje, proč mě maminka strčila pod tuhle hromadu železa a kam teď jde?)

Zakřičela jsem: „Mami! Máámi!“ Matka volala o pomoc... „Çöydere! Syn Yusufa aғы je v pasti!“ Přiběhla ke mně, popadla mě za ruku a vytáhla z plechového skladiště. Schovala mě pod paži a rozběhla se k potoku. Pak se vrátila a chodila po domě sem a tam.

„Ach, aby ho čert spral, ach, ach...“ Střelba jako by se zarazila, potom znovu pokračovala tir tir tir, tirrrrrrrrt, trrrrrrt. S prásknutím vybuchla bomba. Matka vykřikla, jako by jí trefili. „Çöyderre! Çöyderre!“

Zase se ozvala střelba, tak, tak, uvvv. Vzduch se zaplnil kovovým pachem střelného prachu. Ticho. Všechno ztichlo. Kdyby se na větev dubu posadil vrabec, znělo by to jako zahřmění, takové nastalo ticho.

„Ach, běda, ach, pošlete zprávu, pošlete zprávu do Dersimu! Řekněte, že střelili velkého mudrce a učence Hídira aғы, vnuka Olbega bey, nešťastníka ubohého, syna Yusufa aғы... Ouvej, běda, pošlete zprávu do Demenanu, do Laçınanu, pošlete zprávu do Seymanu v jemenské zemi, pošlete zprávu od Fizzanu po Hizzan! Řekněte, že ho střelili, ach, běda, ach, pošlete zprávu Hluchému sultánovi z Fizzanu, řekněte, že svět je v plamenech...“

Zabili ho. Mého otce zabili. Tak jako strýčkovi Sahanovi mu uřízli hlavu a odnesli ji.

III.

Zabití mého otce byla veliká událost. Vesničané byli jako omráčení. Mého otce, jedinou osobu, která je řídila, která jim říkala, co mají dělat, teď taky zabili. Deportace v ostatních oblastech prakticky skončily, zůstal jenom kraj Bahtaryanců. Důvod byl prostý: bahtaryanské vesnice byly rozptýleny po širokém lesnatém, hornatém prostranství, a vojáci se do nich nemohli dostat. Jenomže když otce a pět jeho mužů, kteří v horách veleli ozbrojeným zbojníkům, zabili, zmocnil se vesničanů strach. Ti samí vesničané, kteří předtím nosili matku na rukách, se jí po otcově smrti začali vyhýbat, jako by utíkali před prokletím.

Vesničané odcházeli na noc do lesů a přes den se zase vraceli do svých domovů a dělali to, co obvykle. Nepřáli si, aby s nimi matka v noci do lesa chodila. Měli strach. Kdyby se stalo, že by je vojáci v lese našli, nechtěli jim padnout do rukou spolu s manželkou zbojníka. Vyrojila se spousta drbů. Matka nevěděla, co proti nim dělat. Radili jí, aby vzala dceru a odešla k Erzincanu. Matka si to ale zjevně netroufla. Podle toho, co říkala, se bála cest. Nedokázala si představit, jak by samotná ženská s malou dcerou měla jít přes obrovské hory a navíc úplně bez jízdního zvířete.

Večer, když šli vesničané v malých skupinách do lesa, aby tam přenocovali, mě matka brala na záda a odnášela do řečiště potoka, který sestupoval z hory Balıkan mezi husté dubové lesy a v létě vysychal.

Když se slunce začalo stahovat za horu Balıkan a vesničané odcházeli po jedné, dvou rodinách do lesa, já a matka jsme seděly u balvanu u domu a dívaly se na ně. Všechno se změnilo tak rychle, že z nás najednou byli vydědění. Dívala jsem se na matku, mlčela. Vypadalo, že neví, co si počít. Možná chtěla plakat, vzbouřit se. Ale mlčela. Zнала jsem jí natolik dobře, že jsem věděla, že nesmím plakat a nesmím se ptát, proč nejde s ostatními.

Bolelo mě u srdce, jak nás tam všichni z vesnice nechali sedět u balvanu a šli pryč... Bůhvíproč mě napadlo, že Gülendir, dceři strýce Veysela, která byla v mém věku a bydlela v domě hned pod námi, je líto, že jsme tam takhle zůstali. Když si na to zpětně vzpomenu, chápu, co matka v tu chvíli cítila a proč tam tak seděla. Bylo to naše tajemství; jen ať si myslí, že prostě jenom vysedáváme u balvanu. Aby to matce nebylo líto, objala jsem ji a políbila. Dívat se za vesničany kráčejícími po cestě do lesa, to bolelo. Proto jsem si přála, aby slunce co nejdříve opustilo údolí a ztratilo se za horou Balıkan. Občas jsem matku zatahala za rukáv a říkala jí, ať jdeme taky.

Když se setmělo, vstaly jsme a šly tam, kde u domu rostly dubové houštiny. Myslím si, že matka v těch houštinách schovávala peníze. Ztratila se za větvemi dubů a mezi listy rukama něco hledala. A když to našla, vydaly jsme se nahoru řečištěm potoka, který tekł z hory Balıkan mezi husté bukové lesy a v létě vysychal.

poznámky:

1/ *pozn. překladatele*: Kurdsky „Vzpomínáš si na to, jak zabili Sahana?“ „Nevzpomínám...“.)

2/ *pozn. autora*: Název davaný v té oblasti hunskému vojsku.

pozn. překladatele: Přeneseně nejspíš označení tureckých vojáků.

3/ *pozn. autora*: Slovem „rayber“ se v Dersimu a okolí označuje jakási místní autorita.

4/ *pozn. autora*: Spisovně muhacirů čili osmanských muslimů, kteří byli po rusko-turecké válce 1877–1878 vyhnáni z Balkánu.